

Via Libris.

Construcția culturală a modernității politice în Europa

Mihai Panu

Pe continentul european există o legătură strânsă între fenomenul modernității politice și substratul cultural pe care se fundamentează. Funcția principală în acest proces amplu a avut-o așa numita „revoluție a tipăriturilor” care pe termen lung a dat impulsurile necesare apariției și consolidării identităților naționale. Tiparul a generat cultura scrisă prin rafinarea limbilor vernaculare și transformarea lor în ingredient indispensabil construirii conștiințelor naționale. În subsidiar s-au pus bazele unei întregi „infrastructuri a cunoașterii”, formată din sisteme centralizate de educație, instituții de cercetare, biblioteci (naționale) etc., fiecare dintre acestea devenind accesibile unui public din ce în ce mai larg. Loalizarea politică pe care s-a bazat succesul statului națiune în Europa a fost precedată, în mare măsură, de o fază foarte importantă a loalizării culturale.

Istoriile modernității politice europene constituie o temă de cercetare complexă și un motiv temeinic pentru dezbateri în cercurile interesate de ieri și de azi. Dificultatea unui asemenea demers vizează în primul rând mulțimea de semnificații pe care conceptul de „modernitate politică” le poate avea. Suplimentar intervin cadrele de analiză dominate mai degrabă de un narativ circumscris național și osificat în spirit etno-cultural. Nu

în ultimul rând, vorbim de inconsistențele abordărilor care vizează izolarea analitică a factorului cultural ca element distinct în câmpul politic.

Acest eseu își propune să investigheze rolul unor microprocese culturale (precum proliferarea tipăriturilor) în contextul fenomenului mai amplu al construcției modernității politice din spațiul european. Dacă

admitem că unul dintre indicatorii principali ai modernității politice a fost dezvoltarea statului națiune (ca ipostaziere instituțională) și, în subsidiar, crearea unor conștiințe naționale (ca suport organic al scheletului statal), atunci rolul culturii scrise altoite pe limbile vernaculare devine un reper relevant. De la revoluția tiparului și până la sistemele de educație formal-centralizată din ultimul

secol, a fost parcurs un drum sinuos al reconfigurărilor identitare cultural-politice. În acest proces amplu, cultura scrisă a jucat un rol decisiv.

Modernitatea politică, dincolo de semnificațiile sale multiple, poate fi gândită pornind de la două grile interpretative importante. Pe de o parte, avem de-a face cu ipostazele

Fotografie de Cristian Peica: fragment din expoziția „Studiu de coexistență”, realizată de studenți ai Facultății de Artă, BCUT, mai 2022.

statului națiune post-westphalian, care au presupus anumite acumulări succesive în zona instituțional-birocratică (raționalitate birocratică de tip modern) și au facilitat captarea fenomenelor culturale în cadru național. Cu timpul, matricea națională a devenit dominantă, în siajul ei intrând treptat educația (din ce în ce mai centralizată) și cultura scrisă ca parte a procesului de creare a noilor identități politice. Modul în care culturile populare, originale au fost înhămate la diversele proiecte naționale poate fi direct corelat cu creșterea ponderii „culturii înalte”, așadar a culturii scrise, ce putea deveni un indicator identitar decisiv. Nu este de mirare faptul că expresii ale acestei culturi, precum literaturile naționale sau istoriile naționale, au prins avânt în contextul rafinării dicursului modern despre statalitate. De cealaltă parte, avem de-a face cu dimensiunea „ideatică” a modernității politice, dimensiune care, la rândul ei, poate fi considerată o expresie a revoluției tipăriturilor. Statul modern reprezintă un aliaj fin modelat de procesele istoriei. În el regăsim infrastructura instituțională specifică dar și elementul „viu”,

efervescent și maleabil cultural, respectiv națiunea. De aici și formula „stat-națiune” folosită pentru definirea acestui aliaj. Totuși, statalitatea definită în cheie modernistă, prin prisma națiunii, ar fi fost probabil lipsită de energiile necesare dezvoltării dacă în ecuație nu ar fi intrat și ideea de naționalism. Acesta este până la urmă momentul în care putem constata ponderea semnificativă a factorului cultural în construcția identităților politice naționale. Naționalismele, atât cele „bune”, cât și cele „rele”, constituie (dacă luăm în calcul perspectiva modernistă și renunțăm la tentațiile primordialiste) expresia „fabricării” din aluatul cultural, mai mult sau mai puțin nativ, a identităților colective circumscrise politic.

Așadar, dincolo de ipostazierea instituțională a modernității politice, a existat un fenomen mult mai fluid și mai efervescent circumscris prin ceea ce putem numi „cultura națiunii”. Pornind de la acest aspect, se pot constata și alte modificări structurale în spațiul ideatic aferent fenomenului național. De pildă, diferențierea între cultura națiunii și ceea ce mai

târziu a devenit cultul național se bazează (și) pe exacerbarea ideatică a formulelor apartenenței cultural-politice și, nu în ultimul rând, pe proliferarea culturii scrise, tot mai des închinată unor asemenea idealuri. În spațiul european, negocierea ponderii între identitățile definite cultural și cele definite politic s-a făcut treptat și a condus la primatul celor din urmă. Distincția între acestea este relevantă, întrucât ne ajută să înțelegem resorturile intime ale logicii apartenențelor și, în subsidiar, facilitează evidențierea modului în care ascendentul ideologic al politicului asupra factorului cultural a generat patologii sistemice din secolul al XX-lea. De la tentațiile hipercentraliste ale statelor, trecând prin primatul etnicității și până la exclusivismele culturale alterofobe întrupate de naționalismul integral interbelic - iată, ca să enumerăm doar câteva - o parte din bolile modernității politice. Din anumite puncte de vedere, tranziția între identități colective circumscrise preponderent cultural și cele definibile preponderent politic nu s-a încheiat pe deplin. Cele două dimensiuni nu se exclud reciproc

într-o manieră decisivă, însă tind să-și dispute permanent întâietatea, fapt care poate duce ușor la dezechilibre în interiorul societăților.

În altă ordine de idei, trebuie remarcată ponderea din ce în ce mai însemnată a unor fenomene de mare amploare cu impact direct și decisiv asupra formelor identitare tradiționale. Cazul globalizării este definitoriu în acest sens, întrucât pune factori relevanți pentru câmpul social (precum politica, economia ori cultura) sub presiunea constantă a schimbării, alterându-le pe termen lung dinamica. De fapt, fenomenul globalist (ale cărui rădăcini pot fi identificate adânc în solul istoriei) nu relevă altceva decât intensitatea transformărilor sistemice de-a lungul timpului. Dacă admitem că schimbarea (generic vorbind) are ca principal pretext intensitatea crescută a fluxului de idei în anumite colectivități, atunci ne va fi ușor să acceptăm că proliferarea acestor idei a fost strâns legată de suportul tipărit (preponderent cărți) și de înmulțirea unui cadru instituțional aferent bine structurat și tot mai deschis către public. Acest cadru instituțional aferent se

referă, desigur, la întreaga infrastructură menită să susțină circulația informației în cadrul organizat: edituri, tipografii, biblioteci, librării, sistem educațional formal etc. Pentru spațiul occidental, fenomenul globalist a presupus așadar și un soi de „(pseudo) globalizare a informației”, lucru care a facilitat pe termen lung circulația ideilor și constituirea unor identități alternative. Colectivitățile dezvoltate la scară mare în logica națională ar fi fost, probabil, mult mai puțin integrate (și deci mai puțin sustenabile pe termen lung) fără contribuția decisivă a tipăriturilor pe care s-au sprijinit era informației și educația de masă¹.

Totuși relația între sfera culturală și cea politică în modernitatea europeană nu poate fi redusă pur și simplu la simetria unor comparații. Fenomenul modernității reprezintă mai mult decât un proces istoric ale cărui coordonate pot fi obiectiv

descrie. Cultura informației altoită pe educația de masă, la fel ca logica mai amplă a globalizării, au găsit condițiile prielnice pentru a se manifesta odată cu intrarea în scenă a capitalismului. În lucrarea² sa devenită reper teoretic pentru cercurile interesate de problematica curentului naționalist, Benedict Anderson articulează ideea conform căreia identitățile politice moderne au fost construite (și) prin prisma așa numitului „print capitalism” (capitalism tipărit /capitalism al tipăriturilor n.t.) iar era informației, în care ne găsim și astăzi, poate fi gândită ca o consecință firească a democratizării educației. Caracterul pulsativ și efervescent al energiilor capitaliste a influențat decisiv circulația ideilor producând în cele din urmă saltul cultural dinspre sfera vernaculară spre „cultura înaltă” circumscrisă național. Un alt efect al logicii subsumate ideii de „print capitalism” a fost nașterea

¹ Thomas H. Eriksen, *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*, Pluto Press, New York, 2010, p. 109.

² Cf. Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, New York, 2006. p. 45.

asa ziselor „languages of power”³ (limbi/limbaje ale puterii, n.t.). Acestea din urmă reprezentau de fapt variante reconfigurate ideologic (mai ales în cheie naționalistă) a vechilor idiomuri populare care se doreau transpuse într-un semn identitar veritabil. Cu timpul, aceste „limbaje ale puterii” au fost rafinate și au evoluat spre o dimensiune predominant ideologizată. În general, ipostazele totalitare din secolul al XX-lea au facut uz (și abuz) de limbajul puterii asortându-l la sensibilitățile etniciste mai vechi sau mai noi. De fapt, sensul conceptului de etnicitate poate releva destul de convingător ascendentul politizabil⁴ al interacțiunilor sociale atunci când avem de-a face cu societăți plurale predispușe divergențelor. Modernitatea politică a folosit limbajele puterii nu doar pentru generarea formatului instituțional (cât mai) legitim pe care proiectele naționale să se poată

sprijini, ci și pentru trezirea și perpetuarea „conștiințelor naționale” necesare adeziunii la ideea statalității.

Teza lui Benedict Anderson conform căreia naționalismul (și deci statul-națiune) și-au găsit ex-presia instituțională pornind de la „comunitățile imaginate”, facilitate la rândul lor prin procesele subsumate capitalismului tipăriturilor (print capitalism) are un mare potențial explicativ cel puțin în context european. Comunitățile imaginate își găsesc expresia realității identitare nu neapărat printr-o conexiune reală (cunoaștere concretă a alterității), ci mai degrabă prin sincronizarea consumului de informații⁵ într-un cotidian și o sferă publică circumscrise lingvistic, istoric sau educațional. Înainte de a fi o „realitate trăită”, acestea sunt, în mare parte, realități imaginate, fabricate în procesul de circulație a

³ *Ibidem*, p. 42.

⁴ Cf. Sinisa Malešević, *Identity as Ideology. Understanding Ethnicity and Nationalism*, New York, Palgrave Macmillan, 2006, p. 26.

⁵ Cf. Emily West, „Understanding nationalism in popular culture through the lenses of affect and circulation”, în Tim Nieguth (editor), *Nationalism and Popular Culture*, Routledge, New York, 2020, p. 134.

Fotografie de Cristian Peica: Iuliana Dobritoiu, *În ape*, broderie.

ideilor și „permanentizate” prin cultura scrisă. Modernitatea politică europeană nu se revendică doar de la ipostazele identității (văzută ca expresie a statului-națiune) ci și de la cele ale identificării (văzute ca expresie a negocierii continue de sensuri și semnificații între actorii sociali și cei politici). Altfel spus, dialectica „identitate” vs. „identificare”

⁶ Pentru detalii vezi: Geneviève Zubrzycki, „Matter and Meaning: A Cultural Sociology of Nationalism” in Geneviève Zubrzycki (editor),

presupune în primul rând existența unui cadru identitar impus de sus în jos (fabricat de elite culturale și întreținut instituțional), căruia i se adaugă dimensiunea construită voluntar (a identificării de jos în sus), adică fie adeziune la cadrul identitar (pre)fabricat, fie respingere a acestuia și refugiere în microforme socio-culturale rezistente la presiunile „loializării” în spirit național. Relevanța acestui tandem conceptual este evidențiată suplimentar și de interpretările istorice care îl înconjoară: pe de o parte, „identitatea” (deși construită) tinde să fie statică și auto-limitativă; pe de altă parte, „identificarea” presupune un proces continuu de negociere și renegociere a reperelor cotidianului (inclusiv a celor ideatice, ideologice sau a celor care țin de dinamicile alterității)⁶. Concluzia care se desprinde de aici (și care trebuie interpretată mai degrabă ca o concluzie de etapă) are în mod inevitabil un ascendent realist.

National matters: materiality, culture, and nationalism, Stanford University Press, 2017, p. 9.

Pentru modernitatea politică europeană, ca de altfel pentru majoritatea proiectelor politice mai vechi sau mai noi, nu „oferta identitară” este unicul aspect demn de luat în calcul, ci și „logica identificării”, adică lungul proces prin care un cadru identitar poate fi internalizat la scară cât mai mare și poate integra cu succes chiar și cele mai ermetice alterități.

În linii mari, metamorfozele identitare vor continua în aproximativ aceeași logică, chiar dacă istoria se îndreaptă spre sfera post-națională. Schim-bările structurale (facilitate de globalism) își vor găsi ecou pe majoritatea nivelurilor care țin de sfera publică, cu atât mai mult la nivelul producției și proliferării elementelor culturale.

Fotografie de Cristian Peica: fragment din expoziția „Studiu de coexistență”, realizată de studenți ai Facultății de Artă, BCUT, mai 2022.